

GRÓH GÁSPÁR

„Számára a szó: cselekedet”

KODOLÁNYI JÁNOS SZABÓ DEZSŐ - KÉPE

Kodolányi János és Szabó Dezső szellemi kapcsolatának föltárása jellemzően derék munkát követelő filológiai feladat, és mint ilyen, nem érdektelen. Egy ilyen szakmunka megszülése Domokos Mátyás kedvelt fiktív szerzőjének, Siket Vazulnak bizonyára évekig tartó vajúdni valót jelentene. Ez ma már nem szokás, arra van az internet, hogy a hasonlóságokat gyorsan és viszonylag fájdalommentesen meg lehessen találni a hozzáférhető szövegekben. Az effajta mentalitás azonban mérhetetlen távolságban állna gondolkodásuktól, másfelől hangsúlyozandó: Kodolányi János számára természetesnek számított, hogy az irodalom az irodalmon túli, esetenként pontosan meghatározható társadalmi célokat szolgáljon – ami a romantikát a szocialista tanokkal és némely avantgárd elképzelésekkel ötvöző Szabó Dezső poétikájának követését jelzi. Már csak ezért is érdemes beszélni a két szerző közti szellemi kapcsolatról. Életművük párhuzamos szakaszában, vagyis a húszas évek közepétől kezdődő két évtizedében ez néhány találkozásuk ellenére sem vált különösebben személyessé. Szellemi értelemben volt fontos: az irodalmi élet és az ekkoriban azzal a mainál szorosabban összefüggő közgondolkodás érdemben befolyásolt társadalmi folyamatokat. Ezek részben a magyar művelődés és mentalitástörténet keretein belül is értelmezhetők, de összefüggtek az európai kultúra és történelem nagy folyamataival is. Mindennek áttekintése azonban többszörösen meghaladja a dolgozat lehetőségeit és írójának ambícióját. Ezért vizsgálódásom tárgyát szűkítve annak fókuszába Kodolányinak egy korszakhatáron közreadott, 1941-ben a Magyar Élet kiadásában megjelent, reprezentatívnak mondható tanulmány-válogatása, az *Esti beszélgetés* került, amelyben ott vannak a témám szempontjából relevánsnak mondható írások. (Munkám során az 1944-ben megjelent második kiadást használtam.)

A két író kapcsolatát nézve tudomásul kell vennünk, hogy az, már csak generációs okokból sem, nem lehetett szimmetrikus. Kodolányi János munkásságában jól láthatóak Szabó Dezső hatásának, inspirációjának nyomai, jóllehet Szabó Dezső gondolatainak termékenyítő ereje némileg elszakadt személyétől, és az I. világháború, illetve a forradalmak és az ellenforradalom utáni évek útkereső fiatalságának körében olyan légkör alakult ki, amelyben korábban nem ismert gondolatok már szellemi közjóságnak számítottak. Ez az atmoszféra a politikában is megjelent, Szabó Dezső gondolatisága elsősorban Bajcsy-Zsilinszky Endre törekvéseire hatott. Szabó Dezsőnek a társadalmi szolgálatot ellátó irodalomról való elképzelése ugyan a háború előtt fogalmazódott meg, de a történelem drámai fordulatai után a magyar irodalom jelentős részében ez az irodalmi modell vált meghatározóvá. Kodolányi magától értetődő természetességgel számol be arról, hogy az ormánsági korszaka egyke-kérdésben fölismert fenyegetéssel kapcsolatos írásait mi motiválta. „Eszendőkön át írtam az egyke lélektani és erkölcsi okairól a pszichológus szépiró módján... Megmutattam, azt is, mi a sorsa az olyan asszonynak, aki éplelkű és gyermeket akar. (*Sötétség*). Rámutattam, hogyan rombolja ki magát a patológikus lélek a vagyonharácsolásban (*Börtön*), hogy sodródik hamis esküvésbe egy egész falu a törvény előtt (*Kántor József megdicsőülése*)²¹ – írja, vagyis természetesnek tartja, hogy az írói alkotás egy olyan irodalmon kívüli szerepvállalás része, amelynek pontosan meghatározható társadalmi célja van.

Ugyanakkor Kodolányi János azon kevés kortárs alkotó közé tartozik, akik maguk is hatottak Szabó Dezsőre, jóllehet vezéri méltóságának tudatában ő ennek nem adhatta jelét. Kodolányi volt az első, aki (a háború előtti előzmények után) az 1922-es *Sötétségben* elsőként vetette fel az egyke kérdését, és 1926-os cikkeiben, 1927-ben *A hazugság ül* címmel közreadott röpiratában minden korábbi felvetésnél határozottabban jelenítette meg – ami ezt követően a közbeszéd részévé vált, napi politikai, hírlapi és irodalmi téma lett (v. ö. Szabó Dezső: *Az egyke* című tan-novelláját 1927-ből, Fülep Lajos segélykiáltásait 1929-ben, majd Illyés Gyulának a kérdést geopolitikai összefüggésbe ágyazó, 1933-as *Pusztulás* címmel megjelent írását.) Kodolányi nem egyszerűen az Ormánság magyarságának demográfiai válságára, hanem az elfogyó magyarság helyét elfoglaló német expanzióra is felhívja a figyelmet.² Mindkét téma ott van Szabó Dezső nemzetpolitikai retorikájában is. Vagyis nemcsak Kodolányi figyel Szabó Dezsőre, hanem az is tud róla, és reagál gondolataira. Ez a sajátos fegyvertársi viszony az alapja annak jó évtizeddel későbbi megszólalásának, amelyben Kodolányi Jánost a *Földindulást* ért plágium-vád és per idején védelmébe vette. (Írásában nem gondolatiságát taglalta, hanem felvázolta azt a modellt, ahogyan személyes intrikákból a sajtó tudatos torzításai által otromba és gyalázatos hajsza lesz, aminek következményeként az író már írni sem tud, mert energiáit az önvédelemre kell fordítania. Effélékben Szabó Dezsőnek bőven volt része, így Kodolányit nemcsak eszme-, hanem sorstársi alapon is védelmébe vette. Ez a lépése egész életútját tekintve kivételes, hiszen írotársaitól többnyire elzárkózott vagy inkább szembefordult velük: lásd ütközéseit Szekfű Gyulával, Babitscsal, Kosztolányival, akikkel szemben gondolta kivívni irodalmi vezérségét. Az őt íróként fölépítő *Nyugattal* korán szakító Szabó Dezső élete mérlegét készítve ugyan az első Nyugat-nemzedék tagjának tekintette magát, de Babitscsal vívott magánháborúja okán nem nyílhatott esély arra, hogy rendeződjék a lap és egykori szerzője kapcsolata. Szabó Dezső ezt úgy intézte el magában, hogy azt gondolta: messze túlnőtt egykori indulása szellemi közegén, így a maga olimposzi magasságából ítélkezhet valahai társai és indító műhelye felett. Az irodalmi élettől eltávolodva, közéleti esszéit írva, próféta szerepében egyre kevesebbet tudott az ifjabb írógenerációk szépírói munkásságáról. Pedig a fiatalabbak közül sokan keresték a kapcsolatot vele, de minél közelebb kerültek hozzá, annál nagyobbbat kellett csalódnuk, amiről Cs. Szabó László, Tamási Áron, Németh László be is számolt.

Kodolányi János nem kívánt tanítványául szegődni – így meglepő az a respektus, amit irányában Szabó Dezső tanúsított. Mindez azonban inkább csak irodalomtörténeti érdekesség. Sokkal fontosabb a magyar irodalmi spektrum igencsak tekintélyes területét elhódító Szabó Dezső-sodrás, és az, hogy az ennek során megvalósuló irodalmi és közéleti tematizáció miként befolyásolta Kodolányi János alkotói útját.

A Kodolányi életmű 1945-ig terjedő szakasza kettős természetű: egyfelől figyelmet ébresztő közíró, másrészt, különösen indulásakor, az ezzel a vonulattal sokban szinte összeérő tartalmakat másként is megfogalmazó, később egyre autonómabb világú szépíró. (Működése két nagy területét illetően látnunk kell, hogy a közírással nemcsak a baloldal támadásai illetve a kommunista hatalomátvétel utáni cenzúra kényszerítő ereje okán, hanem szervesen alakuló írói életútjának belső törvényszerűségei okán is szakított.)

Jelen írás tárgya egy korszak kiemelkedően sokirányú hatású életművéhez való kapcsolódás néhány vonásának megmutatása. Szabó Dezső írói és közírói, vagy, ha úgy tetszik, író-ideológusi hatása alól Kodolányi János sem vonhatta ki magát. Személyisége és írói egyénisége azonban nem engedte, hogy ez az inspiráció meghatározó erejű legyen életútjának bármely szakaszában, ugyanakkor nyomokban igen soká felfedezhető a pályakezds idejének Szabó

Dezsőtől kapott oltása. Nem az írói ábrázolásban vagy szemléletben: Kodolányi ugyanis, Szabó Dezsővel ellentétben, nem elvi indíttatásból, hanem valóságélménye jegyében kezdett írni, reális ismeretei voltak az általa megmutatott paraszti világról. Így azt sokkal inkább a korai Móricz naturalizmusával mutatta be. Nem megváltandó megváltót fedezett fel a parasztságban, nem a nemzeti újjászületés lehetséges hajtóerejét, hanem nyomorúságos életű jobbágyörököst látott benne. Kodolányi későbbi indulása okán szemléletében nem a nemzeti paradigma, hanem az osztály-alapú gondolkodás volt a meghatározó. Így a parasztságot illetően úgy gondolta, hogy annak sorsa a feudális vonásokat őrző kapitalista rendben fordul igazán rosszra. A szépíró így, Szabó Dezsővel szemben, elsősorban a parasztság szociális és emberi nyomorúságát mutatja be, miközben irodalmi naturalizmusát társadalmi céljai szolgálatába állítja. A *Süllyedő világ* az ő *Elsodort faluja*, a középosztály csődjének ábrázolása mellé nem társít parasztmítoszt. (Így inkább Tolnai Lajost, mint Szabó Dezsőt idézi...)

Ám Szabó Dezső ettől függetlenül viszonyítási pont marad Kodolányi János számára is. Amikor a „hárommillió koldus” máig élő kifejezésének megalkotójával, az időközben a magyar nácizmus ideológusává vált Oláh Györggyel száll vitába, aki a nemzet faji alapon történő, minden feltétel nélküli egyesítésének gondolatát hirdetve bélyegzi meg az egység-bontó népi írókat, akkor a szellemi-közéleti-esztétikai különbözőségekre fittyet hányó szemléletet jellemezve így ír: „Egyesíteni kell az erőket’ – mondják, mintha valami fizikai munka elvégzéséről volna szó, – egyesítsük Németh Lászlót Harsányi Zsolttal, Erdélyi Józsefet Voinovich Gézával, Szabó Dezsőt Somogyváry Gyulával!”³ A párba rakott nevek pólusokat jeleznek. Emblematikus népieket hasonlóan emblematikus kurzus-magyarokkal, a megújulás sürgetőit a felszínes avíttsággal.

A második bécsi döntés után Kodolányi János több írotársával Kolozsvárra utazik. Szereplésükkel kapcsolatosan két hiányzót jelöl meg: Móricz Zsigmondot, és, természetesen, Szabó Dezsőt,⁴ Máshol a (népi) írók iránt lelkesedő ifjúságot dicséri: a névsort Szabó Dezsővel kezdi, utána Móricz Zsigmond és Németh László, majd a többiek következnek.⁵ Aligha kell magyarázni, hogy mit jelent, ha valakit ilyen összefüggésben alkalmasnak lát egy szellemi irány vagy tartalom jelképes megjelenítésére: egyértelműen mutatja, hogy Kodolányi számára Szabó Dezső nem egy a kortárs írók közül, hanem tájékozódása sarokköve. Akkor is, ha kritikusan nézi, és nem követi, mint irodalmi példaképet, merthogy számára nem az (abban Móricz a mérce), de mégis etalon, bizonyos értelemben szellemi és lelki megerősítés, illetve támasz az ő számára is. Amire az irodalmi táborok közti útkeresésében, ütközéseit követő elmagányosodásában, belpolitikai nézeteinek elfogadásában szüksége is van.

Kodolányi ugyanis kezdetben megengedőbb a német hatalmi berendezkedéssel szemben, amely szociális intézkedéseivel választ tud adni a tömeges szegénység kihívására, miközben Szabó Dezsőhöz hasonló következetességgel utasítja el a német szellemiség magyar közvetítőinek tevékenységét: Rákosi Jenőt, Klebelsberg Kunót és Herczeg Ferencet „teuton kultúrtriáznak”,⁶ a (magyar) „faji triászként” emlegetett Ady-Szabó Dezső-Móricz vonalra utalva.

Az Esti beszélgetés három, kifejezetten Szabó Dezsőről készült írást tartalmaz. Éppen a legfajsúlyosabb, elemző tanulmány szerepel hibás évszámmal a könyvben, 1934-re datálva az 1926-os, Szabó Dezső Segítség! című regényéről írt kritikát, Fülep Lajos már 1928-ban megdicsérte: „kitűnő kritika. olyan emberé, ki nemcsak határozott és épkezláb esztétikai szempontok, hanem bőséges tárgyismeret alapján ítél”⁷.

Az írás kivívta a marxista kritika elismerését is. Lukács György szerint Kodolányi János „Szabó Dezsőről írván szépen állapítja meg a gyökértelen, osztályok között ide-oda dobott intellektuel lelki világának szükségszerűen ellentmondó, heterogén darabokra hulló voltát.

De ez a kritika egyúttal önkritika is. Igaz: Kodolányi nem idealizálja sem magát, sem a parasztokat, mint Szabó Dezső. De mind önmaga, mind a paraszt ábrázolásánál csak a sorsot látja, és nem annak mozgató erőit; csak az alakokat és a közvetlen okokat és összefüggéseket.” Mert hogy „ez sem véletlen. Az utolsó évtized társadalmi átalakulásai válaszótra állították a magyar intelligenciát: a rohadó régi és a születni készülő új világ válaszóútjára. Kodolányi megállt az utak keresztezésénél”⁸

Lukács hagy még esélyt Kodolányinak a megigazulás kommunista útjának megtalálására: „Ereje, tehetsége és bátorsága megvan hozzá, csak az önbírálat, saját társadalmi helyzetének az egész összefüggésében való felismerése hiányzik.”⁹ A megengedő vélemény alapja a pályakezdő Kodolányi markáns baloldalisága, amit az 1966-os akadémiai irodalomtörténet így kommentál: „Szabó Dezső-tanulmányában a szocialista irodalomszemlélet fegyelme ad szilárd keretet a szubjektív hatásnak és az eszmei elemzésnek”¹⁰

Kodolányi Szabó Dezső tanulmányaiban következetesen különválasztja az író és a társadalomkritikus, ideológus Szabó Dezső életművét. A szépíróról lesújtó véleménye van, ezzel szemben az ideológust, a magyar társadalom bajait föltáró, a közélet-politika, az értelmiség-középosztály-polgárság beteg vonásait ostorozó, a megújulás feltételeit fölvezető közíróként kiemelkedően fontos, meghatározó alkotónak tekinti.

A kötetben 1934-re datált (valójában 1926-os), *Szabó Dezső* címmel közreadott tanulmány a *Segítség!* megjelenése alkalmából tekinti át Szabó Dezső életművét, jelentőségét. (Jelölően A *miénk* fejezetcím utáni első írás ez, korábban A *túlso parton* gyűjtőcím után Szomor Dezsőről, Gergely Sándorról, Földi Mihályról írt.) Nem egy regényről szól, előjáróban rögzíti, hogy a *Segítség!* csak kiindulópont: ha „ki tudjuk válogatni azokat a jellemző sajátságokat, amelyek egy író arcképét különböző művekben megrajzolják, gyakran célra vezethet az *egy* mű tanulmányozása is, főként, ha ismerjük az író egész oeuvre-jét és többé-kevésbé magánéletét is”¹¹ Összefoglaló írás az, ahogyan címe is mutatja, egyúttal igazolja, hogy Szabó Dezső tartósan jelen volt Kodolányi gondolkozásában, aki figyelemmel kísérte munkásságának alakulását. Mint kiderül, egyszerre utasítja és fogadja el. Mindenesetre úgy látja, hogy ez a regény alkalmas arra, „hogy belőle mintegy koordináta rendszert vonjunk Szabó Dezső alakja köré”¹² Vagyis nem pusztán egy művet értékel, hanem kulcsot akar adni az életmű értelmezéséhez.

Még hozzá saját kulcsot: vagyis nem kíván a Szabó Dezső-recepció megannyi kérdésével foglalkozni, miközben kortársként nyilvánvalóan ismeri annak alakulását, ismeri a szerzőre vonatkozó hiedelmeket, tudja, milyen fanatikus hívei vannak, tudja, hogy Szabó Dezső kiket gyűlöl fanatikusan, érzékeli azt a sugárzást és mozgást, amit Szabó Dezső életműve váltott ki. Azaz: valóban nemcsak olvasó, hanem olyan közéleti ember, aki már egy működő illetve formálódó mozgalom perspektívájából is értelmez művet és hatást.

Kodolányi mögött ekkor már ott áll a Bartha Miklós Társaságban töltött évek tapasztalata. Ez a szervezet, amelyben a kezdetekkor az elcsatolt nemzetrészek Magyarországra menekült fiataljai, itt tanuló egyetemi hallgatói találkoztak, rövid néhány év alatt a magyar nemzetpolitika egészét megújítani akaró közösség fejlődött. Az alapítók körén túl ekkor már olyan szellemi erők gazdagították, mint József Attila, Illyés Gyula, Hamvas Béla – és persze Kodolányi János. E szellemi műhely meghatározó mestere Szabó Dezső volt, de ilyenkor mindig gondolni kell arra, hogy egy közösség egyúttal olyan szűrőrendszer is, amely szabályozza, hogy akár ha egyetlen gondolati forrásból merít is, abból mit építsen a saját eszmekörébe. Ez a Szabó Dezső hatás a nemzedék Ady-élményét formálja ideológiává. Ahogyan Németh

László fogalmazott: „Ady verte föl bennünk az emberséget... De Szabó Dezsővel küzdünk világnézetért”.¹³

Kodolányi írása ezt a helyzetet tükrözi, amit kötetbeli közlésének lábjegyzete is mutat: „E tanulmányt újabban – innen-onnan kiragadott részleteiben – a fejemre olvassák. Egész terjedelmében közlöm, hadd lássa mindenki, s ha akarja, idézgesen belőle. Nyolc évvel ezelőtt így láttam Szabó Dezsőt”.¹⁴ Amiért Szabó Dezső hívei által támadhatónak tartja magát, azt vállalja: meglátta és megírta Szabó Dezső alkotói természetének kettősségét. Azt, hogy írói életművének főként esztétikai minősége messze elmarad a közíró-gondolkodó teljesítményének minőségétől, jelentőségétől. (Ebből valamennyit Szabó Dezső is megérezett: ezt mutatja működésének hangsúlyváltása is: önéletírása merőben más poétikát jelez, mint mindaz, amit korábban írt.)

Kodolányinak a *Segítség!*-ről írt kritikája minden, csak nem hízelgés. Azzal indul, hogy a szerzője által regénynek nevezett írásműről kijelenti: „Líra az, ahogyan líra volt ennek az írónak minden megnyilatkozása, tanulmányaitól kezdve politikai szereplésig, a törvényszéken tartott védőbeszédéig s nemzetgazdasági és társadalmpolitikai kérdéseket tárgyaló értekezéseigi”,¹⁵ ami egybevág Kassák egykori véleményével, mely szerint Szabó Dezső szétfolyó egyéniség: lírikus [...] néha egészen a szenilitásig”.¹⁶

Nem kevésbé kemény a folytatás sem: „Ez a legutolsó műve monumentális lehetne... *Lehetne*, ha írója el tudta volna különíteni a két különmű masszát, amelyből összeállott” – írja, s innentől kifejti, hogy a két tömb, a szatíra és az érzelmesség, Szabó Dezső minden igyekezete ellenére, nem illeszthető össze. Így a végeredmény „formátlan, súlyos, megmarkolhatatlan tömkeleg”. Némi vigaszként hozzá teszi: ebből „itt-ott mint gyémántok ragyognak ki az író kemény kincsei: jelzői, igéi, gyilkoló élességű, mint a tőr suhanó mondatai”.¹⁷

De nem ezekről a maradandónak mondott értékekről kezd beszélni, gyilkosan éles mondatok következnek, mint a tőr, bár az, szűrőfegyver lévén, inkább hegyes. Ilyen kijelentések követik egymást: „amikor önmagát kivetíti a külvilágba, azonnal megszólal ez a duruzsoló szentimentalizmus, a legbanálisabb, legelviselhetetlenebb jóságömlések, szeretetdagályok indulnak el belőle”¹⁸ vagy: „a jóság úgy dagadozik benne, mint egy kollektivistá alanyi költő verseiben”¹⁹ Az összegzés: „ezek a lapok olvashatatlanok, kibírhatatlanok. Nem tartalmazznak egyebet, mint Szabó Dezső véleményét önmaga nagyságáról; kiáltó megnyilatkozásai egy kivert vadember hiúságának, aki mindent önmagába koncentrált s most végtelen tartalmosságának ezt a remek edényét a szavak és színek kábító és kábult tömjéntömegével lóbálja körül.”²⁰ Ez a bírálat hosszan folytatódik, aztán átadja a helyét az ideológiai tartalom elemzésének, majd az írás végén ismét megjelennek a regény irodalmi teljesítményként értékelése. Részben elítélően („A szatíra és a szentimentalizmus két merőben különböző anyagát csak egy-két rosszul jellemzett figura: Baczó Mózes és Boór Bálint figurája tartja valamennyire össze”, vagy „dialógusai tanárosak, s ahol nem azok, ott ízléstelenek”²¹, részben, inkább a gondolatlanság okán érzett szolidaritás jegyében, a regény néhány szép irodalmi pillanatára is utal, elismerve, a kötetnek van néhány művészileg elismerést érdemlő eleme.

A *Segítség!*-ről, annak szűkebb értelemben irodalmiságáról írottakat összegezve ezt mondja: a „műnek ez a része teljesen hiába íródott, s nem lehet egyéb eredménye, mint bizonyos pszichózisok levezetése az írás csatornáin. Az olvasóra, a külvilágra nézve elveszett. Nem indít el senkit semmiféle irányban. Nem szuggerál, nem hat. Élettelen, fölösleges hullá Boór Bálint figurája ebben a nagy műben. S ez a hullá feloszlik, felpuffad, megmérgezi az egész regényt...” A folytatás azonban egészen más: „Ez a dolog egyik része. A másik: minden, ami az író bőrén kívül van, tehát: a mai politikai, irodalmi, gazdasági, egyházi élet mozgatói és

keverői, a kis tanárok, heccpapok, az ellenforradalom pillérei és patkányai, a Szabó Dezső által 'görénykurzus'-nak nevezett politikai és társadalmi torzalakzat minden jellemző figurája, világtörténelemben úszó vénkisasszony írók [*egyikük félreérthetetlenül Tormay Cecil...*], romantikus turáni germánok, a sajtó, ez az érdekcsetorna, a magyar élet legszomorúbb pocstái és szűnyogai [...] Szóval itt Szabó Dezső megmutatja a lehetetlent bátorságban is, igazmondásban is, fajszeretben is, de megmutatja erőben és koncepcióban is.”²²

És innentől következik Szabó Dezső másik arcának méltatása, néhol felsőfokon. „Itt él, tombol, ragyog, gyűjt és sistereg a páratlan magyar nyelv minden ereje, tömörsége, bárdcsapáshoz hasonlatos egyenessége, minden becsületessége, világossága. Ebben a nyelvben benne lázad minden magyar elnyomatás, minden magyar düh és káromkodás. Itt van elemében Szabó Dezső. Itt nagy és utolérthetetlen, összehasonlíthatatlan.”²³ Ez az elismerés, ha nem is a szépírónak, de az írónak szól.

Ezután tér át Kodolányi a gondolkodó eszméinek összefoglalására, de ez már korántsem ilyen felmagasztaló, bár nem is ítélkező: inkább az értelmező-vitázó magatartás jellemzi. „Rendszerezük úgy, ahogy ebből a regényből, amely kétségtől legjellemzőbb és legvilágosabb műve az írónak, kibontakozik.”²⁴ – kezd hozzá Kodolányi, és ez több mint invokáció az elkövetkezőkhöz. Nem kevesebbet mond ugyanis, mint hogy szerinte nem *Az elsodort falu* Szabó Dezső főműve, hanem a *Segítség!*, – megerősítve ezzel azt, ami korábbi gondolatmenetét is meghatározza: hogy számára az író Szabó Dezsőnek nem az írói teljesítménye a fontos. Gondolhatunk akármit *Az elsodort falu* értékéről, irodalomtörténeti és esztétikai értékéről, eszmetörténeti jelentőségéről, az azonban biztos, hogy minden szabálytalansága, publicisztikai és esszé-betétei, didaktikus elemei ellenére kétségtől regény, szépírói teljesítmény, ami sok, regényen túli vagy kívüli tartalmat is megjelenít. A *Segítség!*-ben viszont megváltoznak az arányok: nem véletlenül nevezte Kállay Miklós Szabó Dezsőt „a pamflet Michelangelójá”²⁵-nak, ez a regény mint regény csak egy írói kudarc bizonyítéka, ellenben mint szatíra, avagy közéleti pamflet – remeklés.

Kodolányi azt olvassa ki Szabó Dezső regényéből, amit más könyveiből is előhívhat, és amivel kapcsolatosan az ellentmondásos véleményeket előhívó Szabó Dezső recepcióban is közmegegyezés mutatkozik. A középosztály bírálatát, amely egyfelől élen jár a nemzetvesztésben, másfelől amúgy is halálra van ítélve, csakúgy, mint a „történelmi anakronizmus”²⁶-nak mondható felső osztálynak (ezen Kodolányi alighanem az arisztokráciát érti). Olvasatában nem igazán egyértelmű, hogy megállapításai csak a magyar világra érvényesek vagy korára vonatkoztatva, tágabb összefüggésben, is. „A mi társadalmunk csak átmeneti forma az arisztokratikus feudális társadalomból a munkás társadalomba” – mondja, de nem világos, hogy ez az ő álláspontja vagy Szabó Dezsőé, és ezen az sem változtat, hogy utóbb ezt olvashatjuk: „a középosztálynak Szabó Dezső szerint meg kell halnia.”²⁷ Szabó Dezső írásai, így a *Segítség!* is, ezt a halálos ítéletet csak a kortársi, létező középosztályra vonatkoztatják, és egészében azt sugallják, hogy ennek a társadalmi csoportnak inkább meg kell újulnia. Természetesen a parasztságból (mert az a magyarság...), de mindenképp valamelyik alsó osztályból, mert szolidaritást, történelmi jövőt máshol nem találni. A megfogalmazás a kortársi gondolkodás nyelvhasználatát, ezen keresztül gondolkodásmódját tükrözi, ami jelzi a kérdéskörrel kapcsolatos elképzelések bizonytalanságát. Azt ugyanis, hogy szövegszerűen ugyan a középosztály paraszti alapú megújításáról szólnak, valódi problémájuk viszont az elmaradt paraszti polgárosodás. Kodolányi megfogalmazásából is kiérezhető ez a probléma, így Szabó Dezső értelmezése is ugyanúgy jellemzi őt magát, mint amennyire érvényes tárgyára: „Szabó Dezső éppen úgy nem képviseli a tiszta feudalizmust, mint ahogy a középosztály nem képviselheti

már, de mint ez, éppen úgy ő is görcsösen ragaszkodik ideológiákhoz, amelyek a hűbériségben gyökereznek²⁸. Ennek alapján úgy tűnik, Kodolányi inkább a dzsentrit gondolja középosztálynak, míg Szabó Dezső bírálata a nemzeti és társadalmi identitásában bizonytalan, feladatának betöltésére alkalmatlannak tartott polgárságra vonatkozik. Kodolányi amúgy Szabó Dezsőt is a középosztály sajátos képviselőjének tartja, annyiban feltétlenül, hogy esetében is a „kijegecesedett meggyőződés hiányával állunk szemben, amely szintén jellemző a magyar középosztályra. Sem feudális: tehát konzervatív, sem kapitalista, tehát 'tisztá' polgári, sem szocialista, tehát progresszív és új egységbe kívánczó, noha tanultsága, logikája a szocializmus felé hajtja, mint a középosztálybeliek közül sokakat. Szabó Dezső fejtegetései, amelyeket különböző helyeken olvastunk, gyakran súrolják azt a határvonalat, amelyen túl a szocialista kollektivitás országa következik. De gondosan megmarad ezen a kényes vonalon²⁹ – olvashatjuk. Itt tehát Szabó Dezső már-már bolsevistának tűnhet – nem véletlenül, hiszen ez az írás Kodolányi átmeneti kommunista éveiben (körül) született. Ami a további sorokra is rányomta bélyegét. „Szabó Dezső nem egyszer rámutat arra, hogy az alulról felfelé törő földműves- és munkásosztálynak kell kitermelnie az új középosztályt. Kétségtelen – állítja – hogy ez az elgondolása, megtoldva azokkal, amelyek a zsidó kapitalizmus ellen felsorakoztat, nagy részben a szocializmus következménye³⁰ – olvashatjuk. Kodolányi Szabó Dezső elképzeléseit az osztályharc keretei közé illeszti: „egyre megy, a dolgozó népet a nemzetközi 'keresztény' vagy zsidó kapitalizmus zsákmányolja ki. A belga, francia, angol és német vaskartell például nem nevezhető zsidónak, noha keresztényietlen, s ehhez a nemzetközi kartellcsoporthoz éppen úgy csatlakoznak a mi keresztény vasipari érdekeltségeink, mint a zsidók. Könnyű elképzelni, hogy a kereszténynek nevezett tőke érdekei ugyanazok, mint a zsidónak nevezetűi, s egyiket éppen úgy nem lehet vallási megjelölésekkel illetni, mint a másikat.”³¹

Kodolányi Szabó Dezső kritikáját nemcsak Fülep Lajos, hanem Lukács György is nagyra becsülte. Ezt írta róla: „Szabó Dezsőről írván szépen állapítja meg a gyökértelen, osztályok között ide-oda dobott intellektuel lelki világának szükségszerűen ellentmondó, heterogén darabokra hulló voltát. De ez a kritika egyúttal önkritika is. Igaz: Kodolányi nem idealizálja sem magát, sem a parasztokat, mint Szabó Dezső. De mind önmaga, mind a paraszt ábrázolásánál csak a sorsot látja, és nem annak mozgató erőit; csak az alakokat és a közvetlen okokat és összefüggéseket.”³² Merthogy – érdemes újra idéznünk – „Ez sem véletlen. Az utolsó évtized társadalmi átalakulásai válaszútra állították a magyar intelligenciát: a rohadó régi és a születni készülő új világ válaszútjárja. Kodolányi megállt az utak keresztezésénél.”³³ Vagyis ebből a marxista nézőpontból Szabó Dezső és Kodolányi egy kategóriába tartoztak, miközben Lukács és Kodolányi véleménye Szabó Dezső kérdésében nem állt messze egymástól. Lukács persze következetes marxistaként az osztályszempontot hasonlíthatatlanul határozottabban képviseli – míg a nemzeti aspektust (igaz, már 1946-ban) következetesen faji természetűnek tekinti: „Minél erősebben rendül meg a dzsentri anyagi alapja, annál erősebben alakul ki az az ideológia, mely a dzsentriből új elitet akar csinálni. 1918 után ez az ideológia valamit veszít nyíltan dzsentri jellegéből, de mivel faji alapon követeli egy új magyar elit kialakítását, még a plebejus érzelmű Szabó Dezsőnél sem vezet a régi dzsentri-Magyarországról való radikális leszakadásra.”³⁴ Kodolányit, még 1928-ban, enyhébben bírálja el, neki hagy esélyt a megigazulás kommunista útjának megtalálására: „Ereje, tehetsége és bátorsága megvan hozzá, csak az önbírálat, saját társadalmi helyzetének az egész összefüggésében való felismerése hiányzik.”³⁵ Lukács megengedő véleménye mögött nyilván ott áll Kodolányi időleges „kommunista korszaka”, markáns baloldalisága. Ez indokolja, hogy az 1966-os akadémiai irodalomtörténet szerint, mint már utaltunk rá, „Szabó Dezső-tanulmányában a szocialista irodalomszemlélet

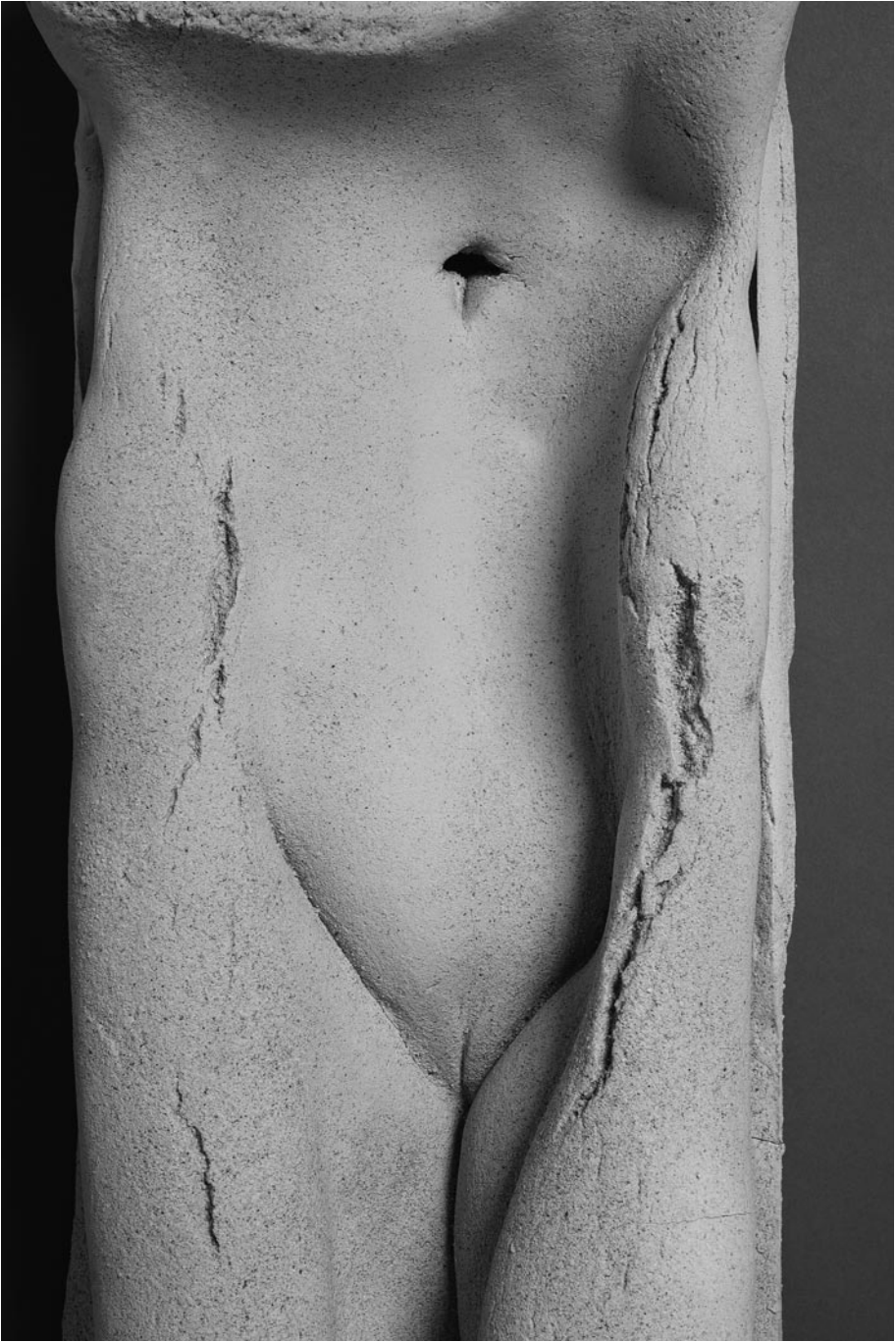
fegyelme ad szilárd keretet a szubjektív hatásnak és az eszmei elemzésnek”³⁶ Kodolányi gondolkodásmódját illetően Borbándi Gyula, egészen más nézőpontból, de ugyancsak jelzi a marxizmus hatását: „Politikailag a baloldal felé hajlott, a húszas években mind személyi kapcsolata, mind szereplési becsvágya azok mellé állította, akik marxista eszméktől indítatva a társadalmi rend megváltoztatására törekedtek. Nem volt azonban kommunista értelemben vett marxista, inkább a szocializmusnak egy olyan változata lebegett szeme előtt, amelyben nincs vezető osztály, és a társadalmi egyenlőség a nincstelen parasztság felemelkedésével és egyenrangúságának kivívásával valósul meg”.³⁷

Kodolányi kritikus szemmel nézi a nagybirtok felosztását szorgalmazó Szabó Dezső elképzeléseit, jogtechnikai-gazdasági és a parasztság ismeretének hiányosságai okán is. Előbbi értelemben azért, mert ormánsági tapasztalatai alapján feltételezi, hogy egy feltételezett földosztás nyomán kialakult új, birtokos paraszti körben az egykerendszer válhat uralkodóvá. Ami kétséges teszi a parasztság nemzetmegtartó erejének tételét, Szabó Dezső társadalmi elképzeléseinek sarkalatos pontját. Kodolányi szerint Szabó Dezső, mint „mindenki, aki nem ismeri sem a parasztot, mint egyént, sem a parasztot, mint szociális lényt: minden cikornyát és ékességet a paraszt nyakába akaszt”.³⁸ Márpedig a „paraszt alapos ismerete nélkül sem a jövő magyar politika, sem a jövő rend nem képzelhető el, és talajtalan fantazmagória csupán”.³⁹

Meglehetősen egyértelmű és éles kritikája ez a Szabó Dezső elképzeléseiben központi jelentőségű tételnek, amivel Kodolányi nem akar leszámolni. Ezért enyhít és pontosít. Azt mondja, hogy „Szabó Dezsőben megvan és megvolt a világosan látó szem és bátorság, hogy magyar kelevényeket tisztogasson. De, ami ebben a regényében is megmutatkozik s amire eddig is rámutattam, hiányzik belőle a széthullott formák új egységbe való összerendezésének képessége”.⁴⁰

Egy évtizeddel később már egy sokat változott Kodolányi fogalmazza meg véleményét egy sokat változott Szabó Dezsőről. Más a történelmi-politikai helyzet is, és addigra Szabó Dezsőben lényegében már legyőzte egykori szépírói álmokat a még mindig íróként élt közéleti ambíció – vagy, ha úgy tetszik, a társadalmi felelősségtudat. Kodolányi megváltozott értelmezése Szabó Dezsőnek ehhez a megváltozott önértelmezéséhez igazodik. Hol van már első regénykísérletének irodalmisága, vagy *Az elsodort faluban* a hagyományos regényírás és a közéletiség szintézisére törekvés? Már a *Segítség!* anti-poétikája is legfőljebb nosztalgikus emlék, a *Ludas Máttyás Füzetek* néven emlegetett sorozat már egy másik Szabó Dezsőt jelenít meg. Nem annyira a próféta-író mutatkozik meg benne, mint a felelősen gondolkodó, és valóság tényeivel agitáló tanulmányíró, akinek fő műfaja a sokszor csak szónoki beszédként előadott politikai esszé lett. Ha esetenként szépíróként is megszólalt, az legfőljebb kiegészítés, vagy önterápia volt (ez a funkció találta meg művészi formáját az *Életeim* jellemzően visszhangtalanul maradt fejezeteiben).

A harmincas évek végén Kodolányi János Szabó Dezső-képe is letisztult. Nem kell bírálnia a szépírót, fenntartás nélkül tisztelheti a társadalomkritikust: egy olyan alkotót, aki megtalálta a maga a helyét. Ekkor már Kodolányi sem a maga írói jogaiért, elismerésért igyekvő pályakezdő, hanem elismert és sikeres író. Ennek megfelelően nem gondolati támaszt vagy vitapartnerrel lát Szabó Dezsőben, hanem a magyar társadalmi és szellemi élet nagy formátumú, egyediségében, monumentalitásában, hatásában egy korszakot és egy irányzatot (a sajátját!) reprezentáló személyiséget. Olyan alkotótársat, aki nemcsak azt bizonyította be, hogy „az irodalom társadalmi funkció”, hanem azt is, hogy társadalmi funkció lehet még maga az író is. Ezt mutatja, hogy az *Esti beszélgetés*ben közölt, Szabó Dezsőnek szentelt két további (1938-

ból és 1939-ből) csak részben elemzés, inkább tisztelgés (utóbbi formáját tekintve is az: Szabó Dezsőt a 60. születésnapján köszönti.)

A változást Kodolányi is jelzi. Szabó Dezső helyzete a perifériákról folytatott harcának éveit követően konszolidálódott, társadalmilag elfogadottabb lett, Európa mélyülő válsága miatt aktuálisabbá vált. A müncheni szerződés, az Anschluss, Csehszlovákia feldarabolása után a magyarságot fenyegető pángermán törekvések miatti aggodalom is növekedett. A III. birodalom szomszédsága olyan veszélyt jelentett, amiről mindenki tudta, hogy annak fegyverrel nem lehet ellenállni, és amivel szemben viszonylagos védelmet csak a mély és átfogó társadalmi reform eredményeként megerősödő nemzeti kohézió kínálhat. Ez az áthangolódás egyúttal Szabó Dezső próféciáinak igazát is bizonyította: mindaz kezdett beigazolódni, amiben Kodolányi a kezdetektől egyetértett vele. Így nem csoda, hogy ezekben az írásaiban a magyarság sorsát illető aggodalmaknak, gondolatoknak és törekvéseknek jelképes és valószínűsítő jellegű üdvözlő Szabó Dezsőben.

Nem véletlen, hogy az *Esti beszélgetés*ben a Szabó Dezsőt köszöntő írásokat éppen az követi, amelyekben Bajcsy-Zsilinszkynek az *Egyetlen út: a magyar paraszt* című 1938-as röpiratát méltatja. Ez a szöveg lényegében Szabó Dezső másfél évtizeddel korábban íróként, de már akkor is Bajcsy-Zsilinszky közelében hirdett programjának a pártpolitika retorikájával megfogalmazott változata, mely még címével is egy Szabó Dezső-kötetet, az *Egyenes úton* idézi. Aligha tudatos, de annál árulkodóbban. Mert Bajcsy-Zsilinszky volt az első, aki fölismerte, amit Németh László Kozma Miklós halálát követően vetett papírra, róla állapítva meg – hiszen a nekrológ szükségszerűen a túlzás műfaja – hogy „ő volt emberemlékezet óta az egyetlen államférfi, akibe belekapott a gondolat: a kortárs irodalomból magyar politikát csinálni.” Mert hiszen, így Németh László, a „magyar irodalom potenciálisan réges-rég politika, jobb, magyarabb, mint amit az országházban üznek”.⁴¹ Kozma érdemeit el nem vitatva nyugodtan elmondhatjuk ugyanezt Bajcsy-Zsilinszkyről is, már csak azért is, mert Németh László, igaz nem kevés kritikával, maga elmondta: „Egyetlen párt van, amelybe néha belenyilall a magyar írói hagyomány, s ha eltorzulva is, a Zrínyitől, Adyig, Szabó Dezsőig előre adott hun-posta szavát véli hallani az ember: a Nemzeti Radikális Párt”.⁴² E párt arculatát a Szabó Dezső-hívó Bajcsy-Zsilinszky és a Szabó Dezső-tanítvány Féja Géza formálta, Németh 1934-ben írta róla, akkor, amikor Kodolányi János nem ebbe az irányba gravitált.

De válságos időkben gyorsan peregnék az események, a politika három-négy leforgása során többszörösen átrendezhet szellemi és fegyvertársi kapcsolatokat, barátságokat szakított és teremt. Hogy éppen ezekben az években miként alakultak a népinek nevezett írók közötti társas viszonyok, miként volt a folyamatos szerveződés és bomlás állapotában maga a népi írói mozgalomnak nevezett közeg tábora, arról sokat tudhatunk, de írói mozgalomról lévén szó, *semmi sincs egészen úgy*. Így aztán nem könnyű annak fölmérése sem, hogy Kodolányi János aktuális Szabó Dezső képében mennyi a személyes rokonszenv és mennyi az a szimpátia, amely a fegyvertársi viszonyból következik: ilyesmivel alighanem még az érintett sincs sosem egészen tisztában. Az viszont biztos, hogy 1938-ban Kodolányi úgy látja: „Szabó Dezső ismét időszerűvé vált, talán sokkal inkább, mint valaha”.⁴³ Ekkori írásában nem elemez, hanem szubjektív portrét rajzol, tehát tárgya maga az író, sajátos, zsúfolt és külsőségeiben zavarosnak mutakozó személyiségével, küldetés- és üldöztetéstudatával, a megelőző két évtized irodalmi és közéleti szerepvállalásával. „Kíméletlensége határtalan, ha olyan gyengékkel [*értsd: gyengeségekkel*] kerül szembe, amelyek kiváltják megvetését. Megbocsátani nem tud, sem magának, sem másnak. Könyörtelen és irtalmatlan. És lám, mindent megbocsátunk neki, gondolkodás, kétség nélkül” – írja Kodolányi, ami az évtizeddel korábbi ellenvetéseinek

feladását követően kétségkívül kapituláció. Aztán elsorolja a megbocsátani valókat, vagyis nem felejt, hanem a lényegre koncentrál: azt is megmondja, hogy mire. Pontos leltára ez a Szabó Dezső életművében kiemelten fontos meglátásoknak. „Lesújtó ítélete a magyar középosztály összetételéről, történelmi szerepéről és anarchikus lelkeségéről, paraszt-romantikája, amiből egyre biztosabb körvonalakkal bontakozik ki az új, szociális Magyarország körvonala, a magyar protestantizmusról mondott ítéletei, a katolikus főpapság magatartásának jellemzése, szellemi életünk idegenséggel fertőzött körképének megállapítása, közoktatásunk, népnevelésünk idegen lelkeségre és osztályuralomra való alapozottságának megmutatása, politikai mozgalmaink kábító zűrzavarának, tehetetlen hipokrizisének, idegenszolgáltatásának és szűklátókörűségének kegyetlen kielemezése, belső revízióknak elsikkasztásának s a külső revízió gyári propagálásának leleplezése, külső-belső idegenek a magyar lelkeségen tobzódásának dantei képe mind-mind megállja a helyét ma is”.⁴⁴ Aztán másfelé vált: a német fenyegetéssel való küzdelmére. „Bár kezünkkel érhetjük el a vágyva vágyott testvéreket, akiket elszakítottak tőlünk, ma is éppen onnét fenyegeti létünket minden eddiginél nagyobb veszedelem, ahonnan Szabó Dezső is, mások is várták, de amelyre ő is figyelmeztetett. Sőt, most még nyíltabb, szervezettebb belső szövetségesekre támaszkodhat a külső veszedelem”.⁴⁵ – írja, nem kell hozzá különösebb éleslátás, hogy tudjuk, a német birodalmi törekvésekre és annak hazai segédcsapatáira utal. Ennél nyíltabban nem teheti – amire ugyancsak fölhívja olvasói figyelmét: „kezdjük megtanulni mi is, miként kell olvasni a sorok között, érteni a kimondott szavak ritmusából s következtetni hasonlatokból, szimbólumokból és szójátékokból”.⁴⁶

Nem hagy kétséget afelől, hogy ennek a „magunk között értett nyelvnek” legfontosabb kidolgozója Szabó Dezső volt. Olyannyira, hogy a magyar szellemi és közélet igen nagy területein ekkoriban már pusztán a neve is alkalmassá vált az általa képviselt, korábban elsorolt tartalmak jelképes megjelenítésére. Kodolányi, kicsit talán túlságosan is a maga szájíze szerint, a katalógust tovább egyszerűsíti: „Mindnyájunk számára világos, hogy csak akkor maradhatunk fenn, ha valósággá váltjuk az igazságot: *magyarnak lenni annyi, mint szociális embernek lenni.*” Abban a körben, amelyet Kodolányi is megszólított, ezt az igazságot a legkövetkezősebben Szabó Dezső hirdette (nélküle a korábban említett Bajcsy-Zsilinszky röpiratnak sem lehetett volna ez a vezérmotívuma). Ezért írhatja joggal Kodolányi: „*Jaj lesz mindnyájunknak, ha ő elnémul.*”⁴⁷

E szöveg megírását jó fél év múlva követi az a köszöntő, amelyet Szabó Dezső 60. születésnapjára írt 1939 júniusában. Sokat nem tesz hozzá, szinte természetes, hogy sorszerűen magyar jelenségnek tartja. Ehhez, ahogyan az alkalomhoz illik, olyan más, a maguk nemzetéhez kötődő nagyságok példáját idézi, akik magát a világirodalomban megjelenő nemzeti paradigmát hitelesítik: Tolsztojt, Whitmant, Strindberget, és a szobrász Mestrovicot. Ezen túlmenően megállapítja: „különös keveréke ő a romantikának és a nyers realizmusnak, a szerelenségnek és a szigorú rendszerességnek”, majd az embert és a művet elemezve kitér ellentmondásosságára, fölhívja a figyelmet arra, hogy Szabó Dezső megmutatja „mindazt az ellentmondást, amit a magyar föld, a magyar nép, a magyar lelkeség, a magyar sors jelent”. Erre pedig az készíti, hogy „nemcsak író, hanem több: próféta is”⁴⁸, aki „sohasem írt le egyetlen sort sem csak azért, hogy ’irodalma’ alkosson”, mert számára „a szó cselekedet”. Erre pedig az készíti, hogy „tagadja ennek a mai Magyarországnak formáit, de rajongva, körömszakadtáig igenli a magyarság lelkét, hivatását, életképességét és csodálatos belső értékeit”⁴⁹ Amiből nem is következhet más, mint hogy „Szabó Dezső, az örökké opponáló, mindent magasabb szempontból szemlélő írópróféta, prófétaságához illően, sohasem tartozott a hivatalosan elismert irodalom nagyjai közé”. Nem is tartozhatott, mert a hivatalosság azt képviseli és teszi,

amit lehet. „Szabó Dezső és a nép [képviseli] a szükségleteket, tehát mindazt, amit tenni kell. Bizony, ritkábban lehet azt tenni, amit tenni kellene” – így Kodolányi, amihez hozzáteszi: „ez magyarázza meg rendkívüli nevelő hatását”.⁵⁰

Ez a nevelő hatása megmaradt, a forradalomra (vagy legalább átfogó reformokra) nem kerülhetett sor. Magyarország német, majd orosz megszállás alá került, a kommunista hatalomátvétel megakadályozta, hogy a maga útját járja. Szabó Dezső ezt már nem élte meg, Kodolányi periférikus helyzetbe szorult, nemzeti-társadalmi ügyekben el kellett hallgatnia. Vert helyzetéből mégis előnyt formált. Közíróként nem kaphatott már történelem- vagy politikaformáló szerepet, de írói másodvirágzása kivételes értékeket teremtett. Nem tudhatjuk, hogy más sorsot élve miként mutatkozhatott volna benne az, amit Szabó Dezsőtől és az ő példáján tanult. De így is biztosak lehetünk benne, hogy sokat változó hatása mindhalálig elkísérte.

JEGYZETEK

- 1 KODOLÁNYI János: *Baranyai utazás*. Bp. 1963. Magvető, 37.
- 2 A vészjelzések fogadtatását nyilvánvalóan befolyásolta az Erdély elvesztésének nyomán megerősödött fenyegetettség érzet: a magyar etnikum kisebbségbe kerülésének következményeként a maradék Magyarország további területeket veszthet. Ez a félelem olyan erős volt, hogy 1945 után lényegében minden ellenvetés nélkül ment végbe a magyarországi németek kitelepítése. Az ebben az ügyben eljáró Bibó István is elfogadta a rábízott feladatokat, egyedül azt tartotta küldetésének, hogy az akció a lehetőségekhez képest emberségesen menjen végbe.
- 3 KODOLÁNYI János: *Az írástudók és a nép* = Uő. *Esti beszélgetés*, Bp. 1944, Magyar Élet, 156.
- 4 KODOLÁNYI János: *Erdélyben* = Uő. *Esti beszélgetés*, id. kiad. 193.
- 5 KODOLÁNYI János: *Ünnep a szteppén* = Uő. *Esti beszélgetés*, id. kiad. 245.
- 6 KODOLÁNYI János: *Szobrok* = Uő. *Esti beszélgetés*, id. kiad. 201
- 7 FÜLEP Lajos: *Szintézis – Tanulmányok a szellemi tudományok köréből* = Uő. *Művészet és világnézet. Cikkék, tanulmányok 1920–1970*. Bp. 1976, Magvető, 235.
- 8 LUKÁCS György: *Kodolányi János* = Uő. *Magyar irodalom, magyar kultúra*. Bp. 1970, Gondolat, 157.
- 9 Uo.
- 10 *A magyar irodalom története VI. 1919-től napjainkig*, Fősz. SÓTÉR István, szerk. SZABOLCSI Miklós. [Az idézett szöveg szerzője Bodnár György] Bp. 1966, Akadémiai, 660.
- 11 KODOLÁNYI János: *Szabó Dezső* = Uő. *Esti beszélgetés*, id. kiad. 281.
- 12 u. o.
- 13 NÉMETH László: *Szabó Dezső*. = Uő: *Két nemzedék*, Bp. 1970, Magvető – Szépirodalmi, 145. – Németh fogalmazása két olvasatot is megenged. Valakivel küzdeni egyként jelent fegyverbarátságot – együtt küzdünk –, de jelentheti azt is, hogy éppen az illető az ellenfél, akivel meg kell küzdeni. Meglehet, éppen ez az akaratlan kétértelműség fejezi ki azt a viszonyt, amely őt is sok nemzedék-társát Szabó Dezsőhöz fűzte: ő volt a legfontosabb mozdítójuk, nélküle nem indultak volna el, de akkor sem jutnak messzire, ha nem tudnak elszakadni tőle.
- 14 KODOLÁNYI János: *Szabó Dezső*. Id. h. 281.
- 15 Uo. 282.
- 16 KASSÁK Lajos: *Levél Szabó Dezsőhöz Nincs menekvés című regénye alkalmából* = Uő: *Csavargók, alkotók*. Bp. 1975, Magvető, 174.
- 17 KODOLÁNYI János: *Szabó Dezső* = Uő. *Esti beszélgetés*, id. kiad. 283.
- 18 Uo.
- 19 Uo.

- 20 Uo. 284.
 21 Uo. 289.
 22 Uo. 285.
 23 Uo.
 24 Uo.
 25 KÁLLAY Miklós: *Szabó Dezső – A pamflet Michelangelója. Literatura, 1926. január 16.*
 26 KODOLÁNYI János: *Szabó Dezső = Uő. Esti beszélgetés, id. kiad. 286*
 27 Uo.
 28 Uo. 286.
 29 Uo.
 30 Uo.
 31 Uo.
 32 LUKÁCS György: *Kodolányi János. Id. h. 156.*
 33 Uo. 157.
 34 LUKÁCS György: *A magyar irodalom egysége = Uő: Magyar irodalom, magyar kultúra. Id. kiad. 345.*
 35 LUKÁCS György: *Kodolányi János. Id. h. 157.*
 36 *A magyar irodalom története VI. 1919-től napjainkig. Id. kiad. 660.*
 37 BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom. New York, 1983. Püski. 147.*
 38 KODOLÁNYI János: *Szabó Dezső. I.h. 287.*
 39 Uo. 288.
 40 Uo.
 41 NÉMETH László: *Kozma Miklós = Uő. A minőség forradalma – Kisebbségben II, Bp. 1992. Püski, 1245.)*
 42 NÉMETH László: *Nemzeti radikalizmus.= Uő. A minőség forradalma – Kisebbségben I. Id. kiad, 554).*
 43 KODOLÁNYI János: *Szabó Dezső. 1938. október 23. = Uő. Esti beszélgetés, id. kiad. 81*
 44 Uo. 84.
 45 Uo. 85.
 46 Uo.
 47 Uo. 86.
 48 Uo. 87.
 49 Uo. 88.
 50 Uo. 89

